ХУДОЖНЄ ОСМИСЛЕННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ТВОРЧОСТІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ

Серед літературної спадщини Ольги Кобилянської (1863—1942) — твори різного жанру: новели і оповідання, повісті, поезії в прозі, романи. Найвідоміші з них «Людина» (1894), «Царівна» (1896), «Земля» (1902), «В неділю рано зілля копала» (1909) та інші. О. Кобилянська належала до представників нового напряму в літературі, що дав про себе знати на межі XIX—XX століть. Характерною ознакою літератури цього періоду було поєднання епічного зображення дійсності з лірично схвильованим настроєм, тонким проникненням у духовний світ людини, глибоким психологізмом.

Тематика творів письменниці теж різноманітна. Насамперед треба відзначити тему жіночої долі у сучасному їй суспільстві, зокрема,. йдеться про долю освіченої жінки, жінки-інтелігентки. Ця тема була досить новою і актуальною в українській літературі того часу. Адже саме тоді на Буковині, батьківщині О. Кобилянської, та й взагалі на західноукраїнських землях досить поширеним був громадський рух, пов'язаний з емансипацією жінки. І тому відображення цієї проблеми у творчості письменниці свідчить про те, що питання жіночої свободи були близькими О. Кобилянській, яка взагалі приділяла велику увагу питанням свободи людської особистості, її праву на повноцінне і гармонійне життя. Так, 1894 р. у львівському журналі «Зоря» було опубліковано повість «Людина», з якої перед нами постав образ української жінки-інтелігентки нового типу: начитаної, ерудованої, романтичної. Олена Ляуфлер не хоче підкоритися умовам життя провінційного містечка. Вона прагне до свободи і незалежності, намагаючись протистояти буденщині. Але героїня О. Кобилянської не має сил вирватись із міщанського оточення, здійснити свої мрії. Це вдається зробити героїні наступної повісті «Царівна», після появи якої 1896 р. про Кобилянську заговорили як про видатну письменницю з великим творчим майбутнім.

Героїня твору Наталка Верковичівна сильніша духом від Ольги Ляуфлер. Тяжким було життя Наталки в сім'ї свого дядька. Зневага дядини, яка попрікала її кожним шматком хліба, насмішки сестер — все було спрямовано на приниження людської гідності гордої, розумної дівчини. Та не зломило її таке ставлення родичів, не піддалась вона незгодам життя. Розумна і вольова, Наталка довела усім, що жінка може, залишаючись ніжною і чарівною, бути особистістю, викликати до себе повагу, бути корисною для суспільства, приносити радість людям своєю громадською діяльністю. Наталка Верковичівна здійснила свою завітну мрію — стала письменницею, царівною своєї долі. І це була найкраща відповідь отим всім її опонентам, що намагалися переконати світ у неспроможності жінки мати власну думку, право на особисте життя, вчитися, кохати за покликом серця. Ось хоча б що говорить один із героїв повісті, звертаючись до Наталки: «Чи думала ти коли-небудь над тим, що властиво мужчина, а що жінка? Мужчина — то «все», а жінка — то «нічого». Ви, дівчата, «від нас залежні, як ті рослини від сонця, від воздуха. Чуєш? Ти!!! Ми надаєм вам смислу, поваги, значення, одним словом, все...». Та не діють подібні слова на Наталку. Вона протистоїть намаганням дядини видати її заміж за старого, нелюбого Лордена.

Зворушливою у повісті є історія кохання Наталки та Орядина. Вони здаються створеними одне для одного: обоє красиві, розумні, хочуть працювати і жити для народу. Але, на жаль, життя швидко зламало Орядина. Він одружується з нелюбою, але багатою дівчиною, що не буде ставити до нього, як Наталка, занадто високі вимоги. Орядин має слабку натуру і поруч із сильною жінкою ніколи не буде почувати себе впевнено. Саме

тому розійшлися шляхи цих двох людей, які кохали одне одного. Обранцем Наталі став Іван Марко — інтелігентна людина з демократичними поглядами на життя.

У повісті дуже тісно переплітаються дві надзвичайно важливі проблеми: проблема жіночої рівноправності і проблема боротьби за свободу українського народу, що століттями зазнавав гноблення з боку інших націй. Відчувається, що всі ці проблеми боліли самій О. Кобилянській. її героїня, здолавши всі перешкоди, вірить у те, що її рідний народ теж зможе підвестися з колін, так само, як вірить у це сама письменниця, підносячи світлі ідеали людини, її право на повноцінне життя. Про це йде мова і у відомому оповіданні «Некультурна» (1896), де письменниця змалювала колоритний образ простої селянки-гуцулки. Образ «некультурної» героїні Параски — втілення величі людини, що усвідомила право на рівність у суспільстві, як її попередниці Олена Ляуфлер і Наталка Верковичівна.

У всіх вищезгаданих творах подані чудові картини буковинської природи, дуже дорогої серцю письменниці. Вона проходить через душі героїв, стає співучасником їхніх радощів і смутку. Людина, яка не любить своєї землі, не відчуває ніжного дотику природи, що є уособленням самого життя, — то не людина у вищому розумінні цього слова. Саме цією думкою пройнята новела «Битва» (1895), в якій письменниця виступає проти грабіжницького ставлення до своєї землі тих, хто продає її, нищить, живе заради грошей, і тих, хто спокійно спостерігає за цим.

«Нищать чужі антихристи наші прекрасні ліси, що становлять маєток нашого краю... Тепер мається сей прекрасний матеріал вивозити, мабуть, аж за море! І що має наш край з того?» — говорить робітник Клевета, гнівно обурюючись тим, що іноземцям дозволяють грабувати нашу природу. Та його слова не були підтримані: «відповідь укараного згубилась в оглушаючім гуку». Мешканці цього благословенного краю чомусь не усвідомлюють всієї трагедії, що відбувається навколо, пасивно спостерігаючи за варварським знищенням природи. Ці люди «жили з дня на день, не дбаючи о будучність і її безнадійність; їх бажання були прості й прозорі, а умови їх щастя — блиск сонця і синє небо». У новелі «Битва» О. Кобилянська зробила природу головним персонажем твору. В українській прозі це було вперше.

Іще однією темою, до якої О. Кобилянська підійшла по-новому, була тема селянина і землі, про що насамперед свідчить її широковідома повість «Земля» (1902). М. Коцюбинський писав, звертаючись до авторки твору: «Признаюся, що давно не читав щось таке гарне, таке захоплююче, як «Земля». Я просто зачарований вашою повістю — все, і природа, і люди, і психологія їх — все це робить таке сильне враження, все це виявляє таку свіжість і силу таланту, що, до серця дякуючи Вам за пережиті емоції, я радів за нашу літературу». Високо оцінили твір також Іван Франко, Леся Українка, Василь Стефаник. Сама ж О. Кобилянська в своєму автобіографічному нарисі «Про себе саму» зазначала: «Факти, що спонукали мене написати «Землю», правдиві. Особи майже всі що до одної також із життя взяті. Я просто фізично терпіла під з'явиськом тих фактів і, коли писала, — ох, як хвилями ридала!...»

Повість «Земля», яку О. Кобилянська написала за два з половиною роки (вперше надрукована 1902 р. у львівському журналі «Літературно-науковий вісник»), в основі своїй мала реальний факт братовбивства за землю, що стався в селі Димці поблизу Чернівців восени 1894 р. О. Кобилянська особисто знала членів родини, в якій сталася трагедія, а також селян, які пізніше стали фактично прототипами героїв повісті.

У центрі повісті образ Івоніки Федорчука, якого письменниця наділяє рисами типового буковинського селянина — працелюбного, чесного, дбайливого. Така і його дружина Марійка. Всю свою силу ці люди віддали землі. «Вона підпливла нашою кров'ю і нашим потом. Кожна грудка, кожний ступінь може посвідчити, як наші крижі упиналися тяжко», — з болем і тугою говорить Івоніка про чорну працю на чорній землі. Турботою про землю, про те, щоб передати її у дбайливі руки нащадків, пройняті всі його помисли. І сина Михайла Івоніка мріє одружити з Парасинкою не лише тому, що вона добра й роботяща дівчина, а й тому, що поряд були їхні землі, які після одруження Михайла й Пара-синки мали б об'єднатися. Про те ж саме думає і мати Парасинки Докія: «День і ніч думала про те, і, може, сотню разів перебирала всіх хлопців у селі. Роздумувала, хто мав би перебрати П ґаздівство... В селі було доволі хлопців, але ні один не мав стільки землі, скільки б вона бажала, ні один не видавався їй достаточно робочим, чесним і запопадливим.

Правда, один був би, але той один мав іще перед собою військову службу... Се ж був Михайло Федорчук, син заможного й дуже порядного господаря. Він мав колись унаслідити поля по своїм батьку й був найчеснішим хлопцем у селі. Поля його батька граничили з полями Василя, були вироблені й добрі, і на них колосилися рік-річно препишні збіжжя, мов золотисте море. Аж любо було косити їх, аж любо було працювати на тім полі! Так, сей один міг би засватати Парасинку, а з бесід і натякань старого Івоніки, батька Михайлового, визирало те саме бажання. Одначе між їхніми бажаннями станули військові літа, і ніяк не було їх оминути».

Все краще, що є в роду Івоніки, успадкував старший син Михайло — його надія і гордість. Образ цей письменниця розкриває всебічно, показуючи Михайла і в щоденній роботі, і на військовій службі, і у взаєминах з коханою Анною. Особливо вражає ставлення Михайла до землі, до якої він відчуває велику любов. Справжнім лихом для Михайла і батьків стає військова служба сина. Михайлу дуже тяжко зрозуміти, чому його, трудівника, відірвали від землі і примусили займатися безплідною роботою. Івоніку, який глибоко переживає розлуку з сином, передусім теж непокоїть і те, чи витримає син цей важкий тягар рекрутчини, що ліг на його плечі, і те, чи не перейметься він чужими звичаями, чи не втратить любові до землі. Сцена зустрічі Івоніки з сином у казармі — одна з найзворушливіших у повісті.

Письменниця переконливо показує, що почуття до землі у Михайла не було таким всеїдним, як у його батька. У ньому гармонійно поєднуються працьовитість, поетична любов до землі з внутрішньою свободою, здатністю самостійно мислити і діяти. Покохавши бідну дівчину Анну, Михайло ладен зректися землі і податися з нею в місто в тому разі, якщо батьки будуть проти його шлюбу. Хоча все ж у душі він мріє жити і працювати з Анною на землі — родючій і багатій. Михайла манить до себе батьківська земля, яка чекає на його дужі мужицькі руки.

Зовсім по-іншому ставиться до землі молодший син Сава. Він не успадкував від Івоніки почуття хліборобської честі, любові до землі. Але він хоче її мати. Він сподівається отримати від батька частку землі і одружитися з Рахірою — двоюрідною сестрою, ледачою, злодійкуватою дівчиною. Батьки, звичайно ж, були проти, і за непослух Івоніка погрожував усю землю віддати Михайлові, який з дитинства працював на ній не покладаючи рук. Рахіра, сама безземельна, застерігала Саву: «Як не будеш мати землі, то не зможемо побратися! З чого нам жити?» Так старший брат став на заваді молодшому. Врешті це і призвело до трагічної загибелі Михайла від руки свого рідного брата

Смерть Михайла сколихнула село, вона в саме серце вразила старих батьків, зламала молоде життя Анни. Вона не принесла щастя і Саві, вивела його з душевної рівноваги, хоч він і одружився з Рахірою.

Страшна трагедія змінює ставлення до землі у героїв твору. Івоніка усвідомлює рабську залежність свого життя і життя своїх дітей від землі. Він втрачає в неї віру. «Не для тебе, синку, була вона, а ти для неї, — говорить про землю Івоніка, звертаючись до мертвого Михайла. — Ти ходив по ній, плекав її, а як виріс і став годний, вона отворила пащу й забрала тебе!»

Земля, яка приносила достаток, давала хліб, запахла кров'ю. Це було протиприродно, але сталося так з волі людини, яка вже ніколи не буде мати спокою, яка вже з тої миті, як замахнулася на інше життя, втратила людську подобу. Саме на землі, в полі, відчуває себе Сава наче в небезпеці, втрачає рівновагу, якої й до того мав небагато: «В полі то іноді ніби геть із розуму сходить. Як добачить якого зайця, кидає все, хоч би найважливішу і найпильнішу роботу, хоч би чужу, хоч би свою — і пускається в погоню за ним. Каже: мусить його мати... Його душа мов без внутрішнього, постійного життя, без ладу стала. Чи, може, вже з дитинства такою була?»

Жадібно прагнула помститися Саві Анна, яка прилюдно називає його вбивцею. Анна втратила коханого, дітей, яких не признали батьки Михайла. Як жити далі? Важко переживши трагедію першого кохання, Анна одружується з іншим. У неї народився син, якого батьки мріють вивчити. З нього будуть люди, якщо покине землю, як здобуде освіту. Так думають батьки. Вірою в те, що ці надії здійсняться, закінчується сумна і трагічна повість про землю. Анна «гарує і працює від рання до вечора на здобуття засобів до науки для сина, й щось мов силує її відірвати його від землі», бо «вона не кожному щастя наділяє». Батьки «попровадять його в інший світ™ І він сповнить ті надії...». В цих словах письменниці — віра в те, що молоде покоління зуміє перебудувати життя, знайде шляхи до щастя, по-новому буде вирішувати проблему землі.

Повість Ольги Кобилянської «Земля» вийшла далеко за рамки родинної хроніки. Факт братовбивства, що ліг в основу твору, письменниця розробила в плані психологічного аналізу внутрішнього світу своїх героїв. Очевидно, що Сава до свого злочину вдався не випадково. Так, вже з першого знайомства з ним ми дізнаємося, що він «любив стріляти птахів... Часом і зовсім без наміру». Змальовуючи Саву, коли він, побачивши горобця, «розстріляв його цілком», а потім спостерігає, як реагує прив'язаний собака на вигляд «дрібної закривавленої пташки», О. Кобилянська через роздуми молодшого брата порівнює його зі старшим: «Сього не вдався би Михайло, аби йому й лева підставив! Він дуже зле стріляв. Брав стрільбу до рук так, як її хіба бере жінка. Так невдачно! Ну, се раз буде файний жовнір! Як він буде раз у війні на людей стріляти, коли не вміє застрілити навіть зайця?.. Михайло був баба, хоч був сильний, як медвідь, і плечі у нього, як у великана, садив на них мішки, як ніщо; хоч, щоправда, до роботи був здатний, як рідко хто перший-ліпший. Але серце було у нього м'яке, як тісто!..»

Справді, важко було Михайлові в солдатах, радісно й легко від праці на землі, бо й серце мав добре, вдачу ніжну і лагідну. Сава ж, який отримував якесь задоволення від того, що міг застрелити тварину чи птаха, не люблячи Михайла саме за його «м'яке» серце, постійно буде розпалювати в собі неприязнь до старшого брата, яка згодом перейде у ненависть і призведе до вбивства. Але про все це О. Кобилянська оповідає, висвітлюючи внутрішній світ своїх героїв, зупиняючись на окремих деталях, що врешті стають символічними: Сава «любив стріляти птахів», горобця «розстрілив цілком», та й взагалі —

«добре стріляв». Так охарактеризовано Саву на початку повісті. У XI розділі сказано, що він навіть грудки «тримав… у руках, мов автомат». Та й використати міг будь-що як знаряддя вбивства, коли здобич була поруч, а рушниці в руках не було. Ось один із епізодів, що характеризує Саву як потенційного вбивцю. «Саме в тій хвилі перебіг великий заєць може сто кроків від хлопця скісно через поле.

Предивна зміна вийшла тут із хлопцем. Здавалося, неначе в одній хвилі забув він усе. Його очі замиготіли зимним, неприязним блиском, і миттю пірвав він камінь у руки. Ледве Івоніка міг угадати, що він задумує. Пігнав уже полем за звіриною…

…В довгих, сміливих скоках, еластичний, мов тигр, огнав полем. Відтак, зігнувшися вдвоє, розмахнув сильною рукою… щось забриніло у воздусі, і камінь полетів рівнім, мов нитка, напрямку низько над землею і влучив із цілою силою зникаюче звіря…

...Кілька хвилин пізніше притягнув хлопець звіра за задні ноги за собою. З носа звірини капала кров. Хлопець був блідий і сапав. Його очі миготіли передшим блиском, а вираз його обличчя був глибоко поважний.

— Пощо ти вбив зайця? — гнівався Івоніка. — Ти ж знаєш пречінь, що вони тепер недобрі. Що тепер заборона! Га?

Хлопець не відповів нічого. Сопів, як передове, дивно, майже по-звірячому, і шпурнув убитим зайцем геть далеко.

— До чого ти його вбив? — повторяв обурено і гнівно батько, притупуючи ногою. — Будеш їсти печеню з нього, чи що?

— Бо так! — відповів Сава втомлено. В дійсності не знав, пощо вбив його. Якесь «щось» у нім приказало йому те вчинити. Так йому все бувало, коли заздрів де якого зайця, як йому яка пташина чим в око впала або якесь інше незначне звірятко. Тоді мусив їх мати…»

Не бажаючи ділити з братом батьківську землю, підбурюваний Рахірою, поступово втративши людські почуття, Сава реалізує оте своє «щось», по-звірячому, в спину вистреливши в Михайла і полишивши його пораненим помирати: «Він, певно, пішов у ліс, щоб там вирубати дров... І там напав його хтось нечайно ззаду. Він мусив ще довго жити, — міркували люди, — мусив ще раз піднестися з землі, волочитися кусень дальше, а може і кликати помочі™ Був такий страшно сильний і здоровий, що було немислимо, аби він зараз на місці помер. Він мусив ще якийсь час жити…»

Глибокий психологізм і драматична напруженість твору, лірична схвильованість, якою проникнутий кожен рядок повісті, — все це робить «Землю» емоційно вражаючою, а її образи — незабутніми.

Як справедливо передбачав І. Я. Франко, цей чудовий твір буде мати «тривале значення і як документ способу мислення нашого народу». Це можна сказати і про творчість О. Кобилянської загалом.